

Abstract

This essay is a composite reflection of the author from the beginning of the COVID-19 pandemic on April 12, 2020, until over a year after, May 21, 2021. The author sought to find a place, not of comfort, but of sense and purpose for artists, like herself, in time of this unprecedented medical, social, spiritual, and political turmoil.

Keywords

Artist, pandemic art, post-digital art, community pantry, art history

English title

To Be an Artist in Time of Struggle

ANG MAGING ARTISTA SA PANAHON NG DIGMA^{1 2 3}

DAYANG YRAOLA

ILANG BESES KO na narinig na doktor ang pinakamahalagang propesyon, dahil kahit sa giyera mayroong pangangailangan para sa kanila. Doktor din ako, pero 'yung hindi nakagagamot, hindi katulad ng mga itinatanghal nating bayani sa kasalukuyan. Pero bilang tao na sakitin, batid ko ang katotohanan ng pangungusap na ito. Naranasan ko kung paanong kahit salita pa lamang ng mga doktor ay maaaring sumapat upang gumaan ang pakiramdam ng pasyente at patuloy na lumaban.

Ngunit hindi ako sumusulat tungkol sa medisina. Hindi rin ito tungkol sa giyera. Ito ay tungkol sa hiwaga ng patuloy na paglaban sa panahon ng digma—'yung araw-araw na labanan, 'yung walang sumasabog pero maraming namamatay, 'yung walang nang-aapi pero maraming

1 Unang isinulat noong April 12, 2020.

2 Pasintabi sa mga naunang gumamit ng katulad na pamagat.

3 Ang bahagi ng sanaysay ay isinama sa Gatherings Project (<https://gatheringsproject.com/>), isang eksperimento batay sa sining at tula sa pagbibigay at pagtanggap, na may mga exhibition sa Patricia Rozzar Gallery, Washington DC (<https://rovzargallery.com/>) at Gail Severn Gallery, Idaho (<https://gailseverngallery.com/>), 2021.

nasasamantala, 'yung hindi na tayo sigurado kung anong magaganap bukas, o kung may bukas pa nga ba.

Artista ako, manggagawa sa/ng sining. Sa mundong iyon, naroon nakaugat ang aking digma.

Mundo ng Sining

Sining ang mundo ko. Sining biswal, sining tunog, musika, pelikula, teatro, panitikan, lahat sila. Sa mahigit na apat na dekadang paninirahan ko sa mundo ng sining, batid ko na isa itong mundong naninirahan sa parehong panahon at lugar ng kahapon at kasalukuyan ng mas malaking mundo (ng *Earth!*). Mayroon itong kahapon at kasalukuyang kung saan ang iba't ibang digma ay kinakaharap ng lahat ng naglalakas ng loob na manatili dito.

Maliit lang ang mundo ng sining. Isa pa rin itong madalas na binabanggit. Totoo din ito. Higit itong lumiliit habang lumalawak ang kakayanan ng taong umunawa, magsaliksik, magtanong, mag-isip. Samantalang ang madaming bagay ay hinahangad na lumaki—anak, puhunan, kapangyarihan, sa sining mas mahalagang paliitin ang distansiya ng hindi pagkakaunawaan sa kung ano ang ginagawa ko at sa kung ano ang ginagawa mo, sa buhay mo at buhay ko, sa pangarap mo at pangarap ko, sa takot, sa pighati, sa pagnanasa, at iba pang bahagi na humuhubog ng pagkatao. Ang pagkakaugnay sa mga taong gumagawa at nagpapahalaga ng sining na iyo ring ginawa at pinahahalagahan ay isa sa mga unibersal na layon ng sining. Ang pagkakaugnay sa mga taong hindi gumagawa subalit nagpapahalaga ng sining na iyong ginagawa at pinahahalagahan ay maaaring ituring na tagumpay. Ito ang ilan sa napakaraming paradox ng sining. Hindi ito madaling maunawaan. Ito ang mga bagay na nais kong himayin gamit ang kasalukuyang kundisyon ng buong mundo.

Noong nakaraang taon o mahigit, depende kung kailan mo binasa ang sanaysay na ito, basta bumilang ka ng ilang buwang paurong, ibang-iba ang itsura ng mundo ng sining. *Passive aggressiveness, complacency, stagnancy.* Ito ang mga pinag-uusapan. At ang lahat ng ito ay hinuhugot sa usaping ng komersiyalisasyon ng sining. Kung ang sining ay mundo, ang merkado ng sining ay New York (o Makati o ang BGC, sa konteksto ng Pilipinas) (o Hong Kong sa konteksto ng Hong Kong!). Nandito ang puhunan, tubo, at utang na imbes na pinaikot ay siyang nagpapaikot sa makinarya ng palitan, imbes na makinarya ng paglikha.

Isa ako sa mga kritiko ng ganap na ito. Hindi dahil hindi ko nakikita ang kahalagahan ng merkado sa sining, kundi dahil napansing ito na ang naging puno't dulo ng usapan. Hindi na hinukay ang usapin upang maunawaan kung paano tayo nakarating dito, saan tayo dadalhin nito, o kung saan natin ito nais dalhin. Sinubukan kong manghikayat para sa layong ito. Ang higit na pagnilayan na ang lehitimasyon ng komersiyalisasyon ay hindi kayang pangyarihin ng mga kapitalista at komprador, kung hindi ito pinapayagan ng mga artista. At sa kabilang banda, ang merkado ay hindi lamang tindahan, kundi maaring gawing lunan ng pagkatuto katulad ng *agora* ni Socrates at Plato.

Samakatwid, ang kapangyarihan ng merkado ay nakapangyayari gamit ang karuwagan, o mas masaklap, ang katamaran ng mga artista. At magkagayon, ang kapangyarihang baliktarin o baguhin ang mga kalakaran sa mundo ng sining ay nakasalalay sa pag-aarmas ng mga artista ng kanilang mga obra, ng masidhing pagpupursigi at ang parating pagsusuri ng sarili na higit sa kasalukuyang gawi. Hindi ko tiyak kung gaano karami (o kaunti) ang aking nahikayat. Ngunit ang tiyak, nanatili ang kalakaran na parang walang kahit ano o kahit sinong kayang magpabago nito. Para iyong moro-morong natapos paghupa ng palakpakan. Nakalulungkot. Ito ang kaliitan (o marahil mas bagay ang salitang kakitiran) ng mundo ng sining na nagpaunawa sa akin na hindi sa panahong ito, hindi sa bahaging ito, at hindi sa ganitong paraan dapat kong gugulin ang aking panahon. Tumigil na ako sa pag-imik.

Ngayon, muli kong binabalikan ang usaping ito, bunsod ng mga pangyayari sa kasalukuyang panahon na makatutulong para mas maalwan kong maipakita ang aking ipinupunto.

Panahon ng Digma

“Ang mundo ng sining ay mundo ng digma.” Ito ang sabi sa akin ng isang nakatatandang propesor, maraming taon na ang nakararaan. Aniya, hindi mo alam kung ano ang susuungin mo sa iyong paglalakbay. Ito ang katotohanang gusto kong paniwalaan sa panahong nahaharap ang buong mundo sa napakalaking hamon. Nakikidigma ang lahat sa isang bagong sakit na nakamamatay at wala pang gamot.

Ang kasalukuyang panahon ay kakaiba sa mga nakaraang buwan at taon. Ngayon lang, maliban sa laban ni Pacquiao, na ganito karaming tao ang nakatutok sa balita. Ngayon lang, maliban sa lotto o jueteng,

na ganito karaming tao ang nakatutok sa mga numero. Ngayon lang, maliban sa paglabas ng huling resulta ng Presidential Election, na ganito karaming tao ang nangunyapit sa kanilang relihiyon, umaasang mayroon ngang kabilang buhay, na siyang wawakas sa pagdurusa sa kasalukuyang buhay. Nasa panahon tayo ng walang katiyakan.

Madaling malito sa kasalukuyang panahon—paano natin lalampasan ito? Ano nga ba ang dapat gawin? Sino nga ba ang puwedeng hingan ng tulong sa panahong lahat tayo ay nangangailangan din? Hindi na ba talaga mahalaga kung kaninong kasalanan ito? Ang sakit nga ba ang kalaban? O ang kawalang kahandaan? Matatapos na ba ito kapag nakahanap na ng gamot? At madami pang tanong na ang sagot ngayon ay maaring iba na bukas. Nakakatakot ang kawalang katiyakan ng bukas.

Parang wala itong kinalaman sa sining.

Paano iinog ang mundo ng sining habang nananahan ito sa mundong nagbabago ng anyo? Bumagal ito nang napakabagal na minsay halos nakahinto. Muling pinapalaki ang pagitan ng bawat nilalang na malaon nang napagtagni ng teknolohiya.

Parang wala itong sagot.

Pero meron.

Isang tanong ang naghatid sa akin kung saan marahil maaaring humanap ng sagot, at ito ay ang tanong kung paano maiposisyon ang mga tanong na “para” at “tungkol sa” sining kung ang pinag-uusapan ay buhay at kamatayan?

Totoong kuwento ang buhay at kamatayan para sa mundo ng sining. Katulad ng iba pang mundo, para sa mundo ng sining, ang buhay at kamatayan ang nasa magkabilang dulo ng espektro ng pag-iral (spectrum of existence). Sa pagitan nito natin nababatid kung ano ang kailangang ipaglaban, alin ang walang kahulugan; ang bawat pagsulong ay isang pagsagupa sa kalawakan ng alang-alang.

Nang magsimula ang COVID-19 pandemic, maraming proyekto sa sining, maliit man o malaki, ay inihinto. Hindi maaaring mag-eksibit, magkaroon ng konsiyerto, kanselado ang mga dula, sarado ang mga sinehan, walang bagong palabas at live na palabas sa telebisyon maliban sa balita. Pati ang merkadong animo’y imortal na umalohokan ng lahat ng sining ay biglang nanahimik. Sa espektro ng pag-iral na tinutukoy sa itaas, maaari nating sabihing ito ay bumabanda sa pagkamatay.

Pero hindi.

Ilang araw pa lamang mula nang nagsimula ang lockdown, mayroon nang mga proyekto ng mga artista na nagsulputan. Konsiyerto ng mga kilalang musiko sa internet, para kumalap ng pinansiyal na tulong. Mga fashion designers na nagdidisenyo ng PPE imbes na couture. Napakaraming nag-upload online ng kanilang mga bagong obra, maging ito ay painting, mga sanaysay, kuwento, prosa at tula, musika, atbp. At ang aking paborito, na kapapanood ko pa lamang ay ang “dulaan via Zoom,” kung saan ni-restage ang *Himala* ni Ate Guy!⁴

Ang senaryong ito ay maaari nating suriin sa iba't ibang aspekto.

Una, ang internet bilang lunan ng pagtatanghal ng sining. Samantalang ginagamit naman na ng ilang tao noon ang internet para ipakita ang ating mga obra at proyekto sa sining (kasama na ako), paano ito naiiba sa panahong may lockdown? Paano nito binago ang estetika ng pagtatanghal ng live? Paano nito binago ang pagkakaunawa natin sa wangis at hugis ng mga pagtatanghal bilang pangkalahatan? Mayroon nga bang pinag-iba? Marahil. Ito lamang ang maaari kong itugon sa kasalukuyan. Hangad ko sanang saliksikin pa ito nang mas malalim. Pero marahil hindi ngayon. Nagkataong sa panahong lumawak ang paggamit ng internet bilang tanghalan ng sining, ako naman ay limitado

4 Somebody asked me what I think about this particular project. I am not saying that this is the ultimate example of artists who should fight the battle (to be frank, I still don't know what is or if there is an *ultimate*). I'm just saying that I really like this one because:

First, the material. *Himala* is a tested narrative, which means the story it is telling and how it was told, had already been embedded in the psyche of most Pinoy creatives. when we say *Himala*, there is a reference we can pull-out from somewhere our collectivized memory with corresponding collectively filtered emotional response. Choosing this material then is perfect. There is no need any more for the organizers to explain why they choose to use this material.

Second, the platform. While most of us before the lockdown thought that we are staying too much online, we didn't anticipate that we will one day be doing a whole lot more. By this time a good chunk of people is already having internet video conferencing / meeting / presenting fatigue. The choice then of the platform is brilliant (besides that we have very little options) as it poses a challenge: how can you tell a very familiar story (which many people love.) (This is my bias), using a platform that many are already starting to dislike? In other words, after several hours of work-meeting online, what made you think people would still want to be glued on their computer? It would be interesting to learn how the person/people who organized it think this thought through, or if they did, or why did they not (if they didn't)?

And third, the performance. with the familiarity of the content and our overexposure to the “staging platform,” which by the way have massive presentation limitations (for starters, for me, I think it flattens the quality of human presence, which is exactly opposite with what happens on stage), what kind of performance are we expecting from the actors? Could any of them do a La Aunor “eyes acting”? Would it be enough that they only have the lines? How much of their voice can carry the weight of the emotion that is required by the story? How are the audience expected to respond to what they are watching? Among others. (I don't have an opinion whether the performers did well or not).

We have not been in a similar condition as today, and we might not be here for long (or maybe we will). Those three points I mentioned and our social condition at the moment provides us a unique situation where we can explore creativity like it had not been seen/done before.

I only have admiration for the people who thought of doing that “*Himala* performance.”

na ang paggamit dito. Marahil mayroong taong higit na nakauunawa ang makapagpapalawig ng usaping ito. Gayunpaman, ito ay mahalagang paksa na masasayang kung basta iwan na lamang. Pansamantala, nais kong paniwalaan na ang internet bilang tanghalan ng sining ay hindi limitado sa pagiging tindahan.

Ikalawa, ang kaibahan ng presyo (price) sa halaga (value). Ito ay kaugnay pa rin ng binanggit ko sa itaas tungkol sa komersiyalismo sa mundo ng sining. Sa kasalukuyan, sa ilang pagkakataon, katulad nga ng halimbawang konsiyerto, mayroon pa ring mga paglikha sa kasalukuyan na may katapat na presyo (o pera ang kapalit ng obra). Ang anumang nalilikom ay ginagamit upang makatulong sa mga taong nangangailangan ngayong panahon ng kalamidad. Kaugnay nito ang ilang obrang sadyang walang kapalit na presyo. At dahil ang pakay ng paglikha ay upang makatulong sa kasalukuyang krisis, gayundin ang halaga nito sa mga nanlilimos para makatulong. Hindi ito bagong gawi. Maraming beses nang nagpakonsiyerto para makatulong sa iba't ibang kawanggawa o kaya ay nagbigay ng oras ang mga artista para makatulong. Gayunpaman, mahalaga pa ring bigyan ito ng pansin sa konteksto ng mga nagaganap sa kasalukuyan. Ngayon higit kailanman, naging malinaw sa maraming artista na ang halaga ng sining ay hindi nakasalalay sa kung paano nila ito inilalahad—maaari itong iniaalok bilang “paninda” o ipinamimigay bilang ayuda. Ang halaga nito ay kung paano ito makapaghahatid ng kabutihan sa mas malaking mundo.

Ikatlo, ang pagbabagong anyong mundo. Ito ay maaaninagsa kapalaran ng mga proyekto at obrang kanselado. Ang mga ito ba ay itutuloy pag naging maayos ang panahon, papalitan ba o babaguhin, o kakalimutan na lang. Ako man ay nahaharap sa hamong ito. Para sa mga proyekto at obrang inihahanda at nalikha ngunit hindi nabigyan ng pagkakataong mailabas bago ang kalamidad, dapat ko pa ba itong ilabas? Bagay pa kaya ito? Dapat ko bang baguhin o palitan? Bawasan o dagdagan? Hindi kaya tabilan na? Hindi kaya sa panahong magbubukas na ulit ang mundo ay iba na ang ugali at anyo nito? Paano tayo magsisimulang makipagkilala ulit sa mundo? Saan tayo dapat nakatingin o saan nakatalikod? Ito ba ay pasulong o paurong o panibagong pag-ikot? Pagbabago ay isang kalawakang hinarap natin araw-araw, lagi't lagi, paano ito naiiba sa mga nakaraang pagbabago?

Tatlo pa lang ito sa napakarami pang hugot sa kinakaharap ng mundo ng sining sa partikular na kasalukuyan. Pinili kong bigyang pansin at

paburan ang sining na may pananagutan at pagtugon dahil kaya nitong makipagtalastasan sa napakakitid na pag-unawa sa merkado bilang pamilihan, at ng sining bilang paninda lamang, na naging malaking palaisipan sa akin sa maraming taon.

Ang pagiging artista, para sa marami ay hindi mahalagang propesyon, hindi ito esensiyal, lalo na sa panahong katulad ngayon. Hindi ko alam kung tama ito. Maaari bang magkaroon ng mundo na walang artista? Hindi ko alam ang sagot dito. Mas madali para sa aking bumalik sa pitak kung saan ako inani. Bilang mag-aaral at guro ng sining, bilang artista, ang mundong ito ay mundo ng patuloy na digma, at ang kasalukuyang umiiral na krisis sa mas malaking mundo, ay pagkakataon upang lalong maging matapang, maging malikhain sa paglikha.

Dayang Yraola
QC, 12 April 2020⁵

5 Eksaktong isang taon makalipas isulat ang sanaysay na ito, namatay si Propesor Santiago “Jak” Pilar. Si Sir Jak ay isang art historian at art connoisseur. Kasama ko si Sir Jak sa Departamento ng Teorya sa Kolehiyo ng Sining Biswal sa Unibersidad ng Pilipinas. Maliit ang aming Departamento at malapit ang mga faculty members sa isa’t isa. Bago nagsimula ang pandemya, kasama sa lingguhan naming inaabangan ang pagdating ni Sir Jak sa Departamento tuwing makapananghalian upang magkumustahan, magbigay ng impromptu lecture tungkol sa mga lumang paintings na dala niya, mag-umpukan sa librong mula sa kanyang massive library na siya na lang ang may kopya, alalahanin ang kasaysayan ng pagsasalaysay ng kasaysayan ng sining sa Pilipinas, o kahit mang-daot o pumuri ng iba pang art historian, artists, at curator. Kaakibat ng balita ng kanyang pagpanaw ay ang pag-alala sa kanyang mga kontribusyon sa sining—mga tuntunin kung paano aralin ang Filipino modern paintings; kailan mo masasabing sapat ang pananaliksik; paano mo nakikilala ang kakanyahan ng isang likhang sining; at napakarami pang iba. Ang mga leksiyong ito ay nakatahi sa kanyang napakakulay na pagkatao. Inspirasyon sa aming lahat ang lligalig sa puso ni Sir Jak bilang akademiko sa mundo ng sining. Sa pagkakataong ito, nawari ko na hindi sapat ang marami kang nagawa na sining o para sa sining, mahalaga na ito ay iyong naibahagi sa isang komunidad, na magpapaalala, magpapalawig, at magpapalalim ng iyong mga nasimulan.

Ang pandemya ay nasa bakuran na natin. Gayunpaman, makikitang naging mas matapang ang mga artista sa bakbakang ito.

Ang pagpanaw ni Sir Jak ay kasabay ng pagpasok ng balita tungkol sa community pantry. Nariyan si Maria Patricia Non o Patreng, ang nagpasimuno ng Maginhawa Community Pantry na siyang naging mitsa ng mga sumunod pang community pantries sa ibang bahagi ng bansa. Estudyante si Patreng ng Kolehiyo ng Sining Biswal. Sis ko siya sa UP Artists’ Circle Sorority (AC). Kumbaga, sa iisang “barangay” sila nagmula ni Sir Jak.

Naging mahalaga ang community pantry sa maraming aspekto. Ito ay naging simbolo ng bayanihan, ng pagkakaisa, at higit sa lahat nagdala ito ng pag-asa sa mga mamamayang wala nang makakapitan sa di inaasahang napakahabang pagsubok ng pandemya.

Hindi lingid sa kaalaman ng marami, bukod sa pagdami ng mga taong sumunod sa paggawa ng community pantry, nagkaroon din ito ng mga kritiko. Naging pinakamalaking kritiko ni Patreng ang pamahalaan. Hindi lamang kritiko, bagkus ay inakusahan din siya ng pagiging komunista, na ang implikasyon ay bilang kalaban ng pamahalaan. Napakabigat nito, lalo pa't may mga naunang naakusahan na nagdanas ng harassment. Dito nasubok ang determinasyon ni Patreng sa layunin ng community pantry. Naging matatag siya na humarap sa mga kritiko. Sa panahong isinusulat ko ito, bahagyang nanahimik ang mga kritiko pero patuloy pa rin ang pagdami ng mga community pantries sa bansa.

Ayon kay Patreng sa anniversary webinar ng AC, sa pagpili nating maging artista, tayo ay tumataliwas na sa propesyong mas pinapaburan ng mas nakararami. "Bilang mga artista," patuloy niya, "tayo ay nakikinig sa ihip ng hangin." Karagdagang pagpapatotoo niya, na sa AC niya natutuhan ang *service through the arts*. Ang talino, talento, at tapang ay kaagapay ng buong pusong paglilingkod.

Bagama't iisa ang pinagmulan, napakalaki ng pagkakaiba ng personalidad, landas na tinahak, at kontribusyon ng dalawang taong tinitingnan ko ngayon. Gayunpaman, sa pamamagitan ng kontribusyon ng dalawang ito—si Sir Jak bilang guro at manggagawang-sining, at si Patreng bilang artista at organisador ng gawaing pangkomunidad, mahihinuha ang atas sa mga artista sa mga darating na mas maligalig na panahon—ang patuloy na masigasisig na pagpapakadalubhasa sa gawaing pansining, at ang malikhain at matapang na pagkikisangkot sa usaping panlipunan, hindi isa sa dalawa, ngunit pareho, bilang artista at bilang mamamayan.

Ang artista sa panahon ng digma ay artista ng bayan.